

De Vereniging voor Filosofische Praktijk in *Filosofie & Praktijk*

In dit katern van de Vereniging voor Filosofische Praktijk (VFP) presenteert Kristof van Rossem het socratische tweegesprek. Wordt dit type gesprek een alternatief voor de praktijk van de filosofisch consulent? Catharina de Haas schrijft over over haar ervaring met en visie op de filosofische praktijkvoering. Arthur d'Ansembourg bespreekt Jos Kessels' nieuwe boek 'Spelen met ideeën'. Tot slot vindt u mededelingen en activiteiten van de VFP.

Het Socratisch Tweegesprek

Kristof Van Rossem

Socrates tegen Meno: Als ik de anderen in onzekerheid breng, is het niet omdat ik zelf boven elke onzekerheid sta. Neen, het is omdat ik zelf bovenal aan twijfel onderhevig ben, dat ik ook de anderen in twijfel breng. Zo weet ik nu niet wat de deugd is. Voordat je met mij in contact kwam, wist jij het misschien wel, maar nu lijkt het dat jij het ook niet meer weet. Toch ben ik bereid samen met jou na te gaan wat het kan zijn.

Plato, Menon, 80d

Een twintigtal mensen zit klaar op een stoel. Het is 14u30. De workshop 'socratisch tweegesprek' begint.¹

1 Deze tekst is gebaseerd op een gesprek tijdens een workshop die ik begeleidde aan de ISVW op de Socratische landdag. Het startte met een gesprek met één van de deelnemers gedurende een vooraf vastgestelde tijd (15 minuten). Het werd gevolgd door een oefening in het begeleiden van een socratisch tweegesprek en eindigde met een vragenronde. De voornaam 'Anne' is fictief.

Het gesprek

Ik (K): Wie heeft er afgelopen week iets merkwaardigs meegemaakt en kan in die ervaring bovendien een moment aanduiden waarop dat merkwaardige gebeurt?

Anne (A): Ja, ik heb wel iets. Ik ging twee dagen geleden met een vriendin lunchen. Op een gegeven moment in het gesprek zei ze heel stelling 'Ik oordeel nooit', terwijl ze dat volgens mij voortdurend doet. Dat blijft me bij.

K: Waarom blijft het je bij?

A: Nou, omdat dat zo flagrant onjuist is. Mieke, want zo heet ze, is een heel spontane vrouw en heeft over alles haar mening. Dat vind ik ook leuk aan haar. Met haar uit eten gaan, is ook altijd lachen. Ze flapt er van alles vrij direct uit. Dat deed ze toen ook. Ze had het over haar moeder waar ze van alles van vond. En toen ze bovendien kort daarna zei dat ze nooit oordeelde, dacht ik meteen van: 'Maar meisje toch, wat ken je jezelf slecht'.

K: Wat dacht je toen precies?

A: Ik wilde hier iets op zeggen in de stijl van 'Dat is helemaal niet waar, dat doe je voortdurend', maar ik durfde niet.

K: Waarom niet?

A: Ik was bang dat ze kwaad zou worden. Zoals ik haar ken, kan ze die kritiek niet verdragen en zou ze boos reageren als ik haar hiermee confronteer.

K: Heb je dan helemaal niets gezegd?

A: (twijfelt, kijkt vreemd) Nou, na een korte stilte zei ik wel zoiets als 'Nou, nooit...?' maar op een wat lacherige manier zodat ik haar niet ter verantwoording riep. Het gesprek ging ook gewoon door over koetjes en kalfjes.

K: Ik kom even op mijn vraag terug, wat dacht je op dat moment precies?

A: Ik voelde me wat terughoudend, ik vond het ook wel jammer dat ik dat niet gewoon kon zeggen tegen haar. Ik dacht ook van: 'nee, ze wordt nooit een echte vriendin van mij'.

K: Wat is hiervan het belangrijkste? Waar wil je graag op focussen?

A: (is even stil, kijkt vragend) Op dat laatste, dat ze geen echte vriendin van me wordt.

K: Waarom?

A: Ja, het is iets wat ik al lang dacht. Het is een leuke vriendin en je hebt er altijd plezier mee maar van een echte vriendin verwacht ik toch dat ik bijvoorbeeld rechtuit kan zijn.

K: Wat gebeurde daar dan precies op het moment dat ze zei 'Ik oordeel nooit', wat hiermee te maken heeft?

A: Toen ze dat zei, bevestigde ze wat ik al lang dacht, dat ze nooit een echte vriendin zal worden.

K: Zullen we dit eens opschrijven?

Toen Mieke in ons gesprek plots zei: "Ik oordeel nooit", bevestigde ze wat ik al lang dacht: ze wordt nooit een echte vriendin van mij.

K: Klopt dit?

A: Ja!

K: En vind je nog steeds dat ze nooit een echte vriendin wordt?

A: Ja.

K: Kan je me eens enkele redenen geven waarom dat zo is?

A: *Mieke wordt nooit een echte vriendin want*

a. *ik kan mezelf niet zijn bij haar*

K: (schrijft dit op) Wat betekent dit? Kan je hier nog wat meer uitleg bij geven?

A: *Nou, ik heb het gevoel niet alles in vrijheid te kunnen zeggen. Dat vind ik jammer.*

K: En heb je nog andere redenen? (Kristof vraagt door naar Annes redenen en schrijft tegelijk op)

b. *Er is geen wederzijds begrip. Ze voelt niet aan wat ik denk en vice versa. Ik moet oppassen wat ik zeg tegen haar.*

c. *Ze stelt me teleur met haar reactie. Ze kent zichzelf niet volgens mij en dat verwacht ik wel van een echte vriendin.*

K: En wat is nu van de drie redenen die je hier opgaf het allerbelangrijkste?

A: (denkt na) Dat eerste, denk ik. Dat ik niet mezelf kan zijn bij haar. Dat is toch de kern, niet?

K: Waarom is dat belangrijker dan het wederzijds begrip of je bevinding dat ze zichzelf niet kent?

A: (korte stilte) Ik denk dat dat is omdat het te maken heeft met me vrij voelen.

K: Waarom is dat zo belangrijk?

A: Vrijheid is de voorwaarde voor elke goede relatie, en zeker voor vriendschap. Daarmee staat of valt het volgens mij. Je kan niet onder dwang de vriendin zijn van iemand.

K: Wat betekent dat hier dan? Is vrijheid hier de voorwaarde voor je vriendschap met Mieke?

A: Ja, ik ga uit vrije wil met haar om, daarom noem ik haar ook een vriendin.

K: Wat is dan het probleem?

A: Ik ga wel uit vrije wil met haar om maar ik voel me niet altijd vrij bij haar. Ik kan niet altijd rechtuit zeggen wat ik wil. En dat is van belang voor mij om mezelf te kunnen zijn.

K: Kan je een voorbeeld geven van iemand bij wie je wel alles in vrijheid kan vertellen?

A (denkt na): Mijn moeder komt wel erg dichtbij maar echt alles... neen, ook daar moet ik toch ook wel een beetje oppassen hoe ik sommige zaken formuleer.

K: Zeg je dan dat je bij niemand helemaal jezelf kan zijn?

A (blijft stil)... ja, dat volgt daaruit nietwaar.

K: Kan dan ook niemand een echte vriend van je worden?

A: (aarzelend) Daar moet ik nog eens over nadenken.

K: OK, Anne, de tijd is om. Zullen we het hierbij laten voor vandaag?

A: Ja, hoor, prima.

K: Had je in dit gesprek het gevoel om alles in vrijheid te kunnen zeggen?

A: ja, hier voelde ik dat wel, ja

K: Oh, betekent dat dan dat je hier nu toch helemaal jezelf bent geweest?

A: Nou, helemaal mezelf niet. Ik paste me wel een beetje aan aan de situatie.

K: Hoe zo?

A: Ik deed bijvoorbeeld wel een beetje mijn best om verstandige dingen te zeggen. En ik moest toch ook opletten hoe ik het formuleerde.

K: Dus had je niet het gevoel alles in vrijheid te kunnen zeggen?

A: Toch wel, ik kon om het even wat zeggen. Maar ik moest wel opletten. Het moesten goede antwoorden zijn op je vragen.

K: En wat is dan het verschil met dat gesprek met Mieke?

A: Bij jou ben ik niet bang dat je kwaad zal worden. Bij Mieke moet ik ook op de inhoud letten van wat ik zeg. Ik moet er voor zorgen dat ik haar niet kwets. Maar nu is het genoeg geweest, hoor. Laat me nu maar met rust.

K: OK, dankjewel

Wat doet de begeleider hier?

1. Het gesprek start net zoals vaak bij Plato het geval is *midden in het dagelijks leven*. Ik volg geen stappenplan of ik doe geen inventarisrondje van casussen. Ik haak gewoon in op iets wat de eerste de beste merkwaardig vindt over een recente ervaring. Het enige criterium dat ik neerleg, is dat er een concreet *moment* is waarop de inbrenger kan focussen. Hier is Anne een dankbaar subject. Zij houdt geen algemene inleiding maar komt onmiddellijk met een concreet verhaal én een concreet moment.
 2. In Annes verhaal komen er verschillende opvattingen langs, zoals 'het is flagrant onjuist' of 'ze kan die kritiek niet verdragen'. Er zijn ook vele beschrijvende zinnen zoals 'het gesprek ging door over koetjes en kalfjes'. Ik vraag door naar *één kernachtige zin* die beschrijft wat er belangrijk of merkwaardig is aan dat moment waarop Mieke zegt: 'Ik oordeel nooit'. Ik vraag Anne zelf om hier een focus in te kiezen. Uiteindelijk kiest ze voor haar *gedachte* 'ze wordt nooit een goede vriendin'.²
 3. Vervolgens vraag ik Anne om een *bewering* over de stand van zaken. Het moet een uitspraak zijn waar ze echt achter staat, die zij voor haar rekening
- 2 Merk op dat in dit gesprek een zogenaamde 'socratische uitgangsvraag' (waar komt het woord 'uitgangsvraag' trouwens vandaan?) overbodig is. Het gaat er in een SG in wezen om dat de gesprekspartner te weten komt wat de facto zijn/haar opvatting is, wat zijn/haar argumenten zijn en of die argumenten en de redeneringen die daarbij horen steek houden. Anne een vraag laten stellen of er zelf een stellen dient dit doel hier niet.

wil nemen. Hier is precisie van belang. Het is immers iets heel anders om te onderzoeken of Mieke een gedachte van haar bevestigde of om te onderzoeken of Mieke effectief ook nooit een echte vriendin wordt. Dat zijn twee verschillende beweringen. Pas als Anne voor dit laatste oordeel kiest, kan ik deze uitspraak als een heipaaltje gebruiken, waar ik dan verder haar argumenten kan aanhangen.

4. Ik vraag Anne om bij haar bewering *argumenten* te leveren. Na een korte aansporing tot iets meer uitleg bij haar eerste argument "Ik kan mezelf niet zijn", geeft ze bij de andere argumenten spontaan zelf meer uitleg. Omdat zij vindt dat haar associaties bij dat argument horen, schrijf ik ze op zoals ik ze letterlijk van haar hoor. Ik vraag hier dus niet meteen door over de kwaliteit of de juistheid van die argumenten. Eens dit allemaal op de flap staat, is dat iets wat zij zelf zal moeten beoordelen als ze dat wil.
5. Elk van die argumenten vraagt om verder filosofisch *onderzoek*. Dit is niet mogelijk binnen de afgesproken tijd. Daarom vraag ik haar hier opnieuw een focus in te nemen. Op haar verzoek beginnen we met het eerste, dat noemt ze het belangrijkste. Ik vraag ook waarom dat zo is. In het vervolg van het gesprek verken ik samen met haar de logische consistentie in haar gedachtengang:
 - een echte vriendin is iemand bij wie je jezelf kan zijn (major)
 - jezelf zijn betekent je vrij voelen om alles te kunnen zeggen
 - ik voel me niet vrij om alles te kunnen zeggen bij Mieke (minor)
 - dus Mieke is geen echte vriendin

Enkele kritische vragen

1. Is dit een socratisch gesprek?

Een socratisch gesprek is een gesprek waarin je onderzoekt a) *wat* feitelijk je opvattingen zijn over je ervaring en *waarom* je dat vindt (in zo concreet mogelijke termen verwoord) en b) wat de *waarheid* is van die opvattingen en de *geldigheid* van je redeneringen. Punt b) volgt hierbij chronologisch uit a). In bovenstaand gesprek gebeurt de eerste beweging en wordt de eerste aanzet gegeven tot de tweede beweging. Annes opvatting 'Mieke wordt nooit een echte vriendin' en haar argumenten zijn hier op enkele minuten tijd op socratische wijze ter wereld gekomen. Het verdere, kritische onderzoek naar de waarheid van haar eigen argumentatie zou in het vervolg van dit gesprek nog moeten gebeuren (als ze dat wil).

2. Hoe belangrijk is de aanwezigheid van een 'community of inquiry' (een onderzoeksgroep)?

Het kritische onderzoek gebeurt hier zonder aanwezigheid van een groep die het gesprek met Anne voert en is in mijn ogen omwille van de bovenstaande

reden toch socratisch. Het scherp luisteren, doorvragen etc. gebeurt nu weliswaar door de gespreksleider in plaats van door de groep. De kern van een SG is echter *niet* dat een groep dat doet maar dat plaatsvindt wat ik in 1) schreef. Groepsdynamische aspecten als het met elkaar goed kunnen vinden, het zich inleven in het voorbeeld van de ander zijn volgens mij mogelijke *zijeffecten* van een SG. Met het zich inleven etc. hield Socrates zelf zich in ieder geval niet bezig, wel met het oogsten en scherp slijpen van opvattingen, het argumenten opvragen en dat kritisch bevragen.

3. Wie stuurt wat?

Na het oogsten van Annes argumenten, vraag ik haar om er eentje van nabij te bekijken. Ik vraag naar welk argument zij belangrijk vindt en onderzoek samen met haar *een beetje* hoe dat samenhangt. Hierbij blijft heel wat onaangehaakt. Zo is hier bijvoorbeeld nog niet helder wat de betekenis is van 'vrijheid', waarom dat een 'voorwaarde' is voor vriendschap of wat de relatie is tussen de vrije wil en haar vrij gevoel, waarbij ze enkel dat laatste bovendien koppelt aan 'zichzelf zijn'. Gegeven de beperktheid van de afgesproken tijd is het hier zoeken naar wat Anne zelf hier en nu verder wil onderzoeken. Het is immers het onderzoek van haar denken, niet dat van mij. Dat betekent ten eerste dat ik me buiten de inhoud houd. Ik voeg niets toe in de stijl van 'Volgens mij hoef je niet bang te zijn om tegen je vriendin te zeggen wat je vindt'. Inhoud en moraal is er meer dan genoeg in haar eigen hoofd. Het betekent ten tweede dat ik qua vorm enkel die sturing aanbreng die haar in dat gesprek in staat stelt zo kritisch mogelijk na te denken over wat ze zelf zegt. Ik stel dus geen vragen die mijn behoefte aan bevraging bevredigen in plaats van die van haar. Zo'n vraag zou kunnen zijn 'Waarom vind je jezelf zijn zo belangrijk?' of 'Bestaat 'jezelf zijn' wel?' Neen, ik volg helemaal wat Anne zegt. Het enige materiaal dat ik heb zijn haar woorden. En mijn enige activiteit is zwijgen, luisteren en vragen stellen.³

Tot slot

Ik eindig met een korte beschouwing over verleiding. Af en toe tracht Anne me te verleiden om haar te bevestigen in wat ze zegt of vindt. Ik lees dat in haar vraag 'Dat is toch de kern, niet?' en in enkele niet-verbale uitingen van behoefte aan wat ondersteuning (vragende blik, stilte,...). Net als Socrates ga ik hier niet op in. Ik bevestig noch ontken wat ze zegt. Ik leeft me niet in, ik gaat niet mee in haar verhaal, ik 'hum' of knik niet ter ondersteuning. Ik ben nochtans niet afstandelijk. Ik luister zelfs heel scherp, maar zonder haar 'na-

3 Over de sturing van de socratisch gespreksbegeleider, zie Nelson, L. (1922). "De socratische methode", in Nelson, L. (1999) *De socratische methode*. Inleiding en redactie Jos Kessels. Amsterdam: Boom, p.92-93. Zie ook wat ik over de kritische rol van de begeleider in een onderwijscontext schreef in "What is a socratic dialogue?", in *Filosofie*, 1 (2006), p.49.

bij' te zijn. Deze houding heb ik vroeger de 'passionele afstand' genoemd. Als begeleider van een socratisch (twee)gesprek ben ik geen 'redder' of heiland. Ik laat door mijn weldadig toedoen geen duizend bloemen bloeien. Ik schuif hoogstens enkele gordijnen opzij om de zon te laten schijnen op de opvattingen van mijn gesprekspartner.⁴

Over de auteur

Kristof Van Rossem (1969) is zelfstandig trainer in allerlei varianten van socratische gespreksvoering, zie www.socratischgesprek.be. Hij leidt trainingen in overtuigend spreken, in visie-ontwikkeling en beleidsplanning van organisaties en in moreel beraad. Hij verzorgt mastertrainingen in filosoferen met kinderen en jongeren en opleidingen in socratische gespreksleiding.

4 Zie Van Rossem, K. (2001) "Voortdurend begeren. Filosofie, filosoferen en het socratisch gesprek", in *Filosofie*, jrg. 11 nr.2, p.38-39.